

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i38.p.27

OLEKSANDR O. KUKHARENKO

Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine)

THE ROLE OF CULMINATION IN THE STRUCTURE OF THE CYCLE OF WEDDING RITE

Abstract. *The purpose of the study is to find the culminating episodes and determine their significance for the created structure of the cycle of wedding rites. The structure of the cycle is a kind of scheme in which the large ritual cycle is divided into three small (pre-wedding, wedding and post-wedding), each of them consists of separate rites (7+6+4), which should also be divided into episodes. And among these episodes it is necessary to determine the culmination and explore what role they play in each specific rite and in the whole structure.*

As a result of the research, it was found that the culminations of the rites of engagement, wedding and komora (rites of passage) change the statuses of the main characters from a young man/girl to a bride/groom, newlywed, a man/woman. In this case, the first and last pair contain profane statuses, and the second and third – sacred or ritual, which are temporary and necessary only to make the transition from the initial profane to the final profane.

Also, in the culminating episodes of the said rites, the boundaries of division of the great wedding cycle into four stages are formed, which are characterized by the existing in them certain statuses of the characters.

The culminations of other rites do not contain transitions, but are aimed at the transition to take place in the specified places, to enter the ritual actions, the sacralization is brought to the level necessary for the transitions and to prepare the exit from the rite.

Thus, two types of culmination are determined: after which there is a transition and changes in the statuses of the characters and the culmination of other rites that do not affect the change of social statuses.

Prologues of the wedding and post-wedding cycles of rites, although considered full-fledged rites, do not contain culminating episodes.

Keywords: *Ukrainian rituals, family rituals, wedding ceremony, structural and functional method, structure composition, culmination.*

Citation. Kukharenko O.O. The role of culmination in the structure of the cycle of wedding rite. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXVIII. 2022. Pp. 27-33. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i38.p.27

КУХАРЕНКО О.О.

Інститут народознавства НАН України, Харківська державна академія культури (Україна)

РОЛЬ КУЛЬМІНАЦІЇ В СТРУКТУРІ ЦИКЛУ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДІВ

Анотація. *Метою дослідження є пошук кульмінаційних епізодів та визначення їхнього значення для створеної структури циклу весільних обрядів. Структура циклу в структурно-функціональній методиці – це своєрідна схема, в якій великий обрядовий цикл розподіляється на три малих (довесільний, весільний і післявесільний), кожен з них складається з окремих обрядів (7+6+4), які також слід розкласти на епізоди. А серед цих епізодів необхідно визначити кульмінаційні та дослідити, яку роль вони відіграють у кожному конкретному обряді та в усій структурі.*

У результаті дослідження виявилось, що кульмінації обрядів заручин, вінчання та комори (обрядів переходу) змінюють статуси головних дійових осіб з парубка/дівки на нареченого/наречену, молодого/молоду, чоловіка/жінку. При цьому перша та остання

пара містить профанні статуси, а друга й третя – сакральні чи обрядові, які є тимчасовими й потрібні лише для того, щоб здійснити перехід від початкових профанних до профанних кінцевих.

Також у кульмінаційних епізодах зазначених обрядів утворюються межі поділу великого весільного циклу на чотири етапи, що характеризуються наявними в них тими чи іншими статусами дійових осіб та являють собою наукову новизну в студіюванні.

Кульмінації інших обрядів не містять переходів, але спрямовані на те, щоб перехід відбувся в указаних місцях, щоб було здійснено вхід до обрядових дій, сакралізація доведена до необхідного для переходів рівня та щоб підготувати вихід з обряду. У результаті визначаються два різновиди кульмінації: після якої відбувається перехід і змінюються статуси персонажів та кульмінації інших обрядів, котрі не впливають на зміну соціальних статусів.

Прологи весільного й післявесільного циклів обрядів, хоча й уважаються повноцінними обрядами, кульмінаційних епізодів не містять.

Ключові слова: українська обрядовість, родинні ритуали, весільний обряд, структурно-функціональний метод, композиція структури, кульмінація.

Цитування. Кухаренко О.О. Роль кульмінації в структурі циклу весільних обрядів // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVIII. 2022. С.27-33. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i38.p.27

Українська весільна обрядовість є достатньо дослідженою: починаючи від згадування весільних звичаїв у “Повісті врем’яних літ” і першого науково-етнографічного опису Григорія Калиновського (Калиновский, 1777: 1–25) та закінчуючи сучасними етнологами, зокрема слід відзначити праці Альберта Байбурина (Байбурин, 1993: 62–88), Марії Маєрчик (Маєрчик, 2011: 73–212), Ірини Несен (Несен, 2005: 80–185) та ін. Але, не зважаючи на дослідженість проблеми, використання методу структурного аналізу (Леви-Строс, 1985: 183–207) відкриває шляхи до отримання нових, часто неочікуваних, наукових результатів.

Актуальність і наукова новизна теми дослідження визначаються поєднанням актуальних тематичних спрямувань: з одного боку – родинні обряди як найстійкіший компонент української традиції, яка потребує вивчення й збереження; з іншого – доцільність впровадження етнологічного підходу в узгодженні з структурно-функціональним методом дослідження, що являє собою прогресивну й результативну методологію студіювання об’єктів національної традиції.

Стаття є своєрідним продовженням попередніх публікацій на тему побудови й дослідження структури циклу весільних обрядів. Структурно-функціональний метод дослідження надає значні перспективи для наукового студіювання національних родинних обрядів, про що свідчать результати попередніх статей, присвячених цій проблематиці (Кухаренко, 2016-1: 82–87).

Під структурою циклу весільних обрядів слід розуміти вибудовану схему, в якій обряд розподіляється на його складові частини – епізоди. Епізоди в структурі обряду поєднуються композиційно та за характером дії, в кожного епізоду є власний хронологічно-топографічний показник та певний рівень сакралізації обрядового дійства.

Створення структури циклу весільних обрядів здійснюється шляхом поділу за такою схемою: великий цикл обрядів – малі цикли – окремі обряди – епізоди обрядів. При цьому великий цикл розподілений на три малих – довесільний, весільний і післявесільний; до складу першого входять сім обрядів: пролог, сватання, заручини, оглядини, торочини, бгання короваю, гільце; до другого – шість обрядів: пролог, вінчання, викуп молододі, розплітання коси, приїзд до молодого, комора; до третього – чотири: пролог, приданки, перейма, перезва. Наступний здійснений поділ – це поділ кожного

обряду на епізоди, згідно до визначених критеріїв: новорівневого, узагальнюючого повтору події; матеріально-духовної метаморфози персонажів сакральної дії; зміни сакрального хронотопа; принципу постійного оновлення (Кухаренко, 2016-2: 40).

Звичайно, що під час дослідження структура піддається достеменній перевірці на правильність поділу обрядів на складові елементи. Тому, як результат такого дослідження, вкажемо, що перші сім обрядів, які складають довесільний цикл розкладаються на 44 епізоди й 4 різновиди деяких з них, які знаходяться поруч і не можуть бути визнаними окремими епізодами: $4+7+8+5+5(2)+6(1)+9(1)$. Другий цикл має в структурі шість обрядів, розкладених на 34 епізоди й 4 різновиди: $3(2)+8+5+6(2)+5+7$. І третій цикл включає чотири обряди, що містять 19 епізодів (різновиди відсутні): $2+6+5+6$. Усього великий весільний цикл циклів у своїй структурі нараховує 97 епізодів і 8 різновидів, як це має бути позначено в створеній структурі.

У вказаному розподілі від великого циклу до епізодів не було передбачено ще однієї важливої колізії на шляху до побудови структури. Ідеться про морфологію (Пропп, 2001: 192) обрядового циклу у взаємозв'язку з етапами переходу, що пов'язані зі статусами дійових осіб. Так у межах структури отримуємо чотири етапи й три переходи (закінчення попереднього й початок наступного) з одного на інший, що являють собою метаморфози соціальних статусів дійових осіб обрядового циклу. Дещо умовно, але вірно, було б розподілити чотири етапи обрядового циклу наступним чином: першим етапом є частина обрядової дії, в якій головні персонажі перебувають у статусах парубка й дівки, другим – у статусах нареченого й нареченої, третім – молодого й молодої, четвертим етапом – чоловіка й жінки. Перший етап є етапом входження до обряду; другий і третій – безпосередньо обрядові етапи; четвертий – готує вихід персонажів із обрядової дії й здійснює цей вихід.

До поділу на епізоди було відомо, що перехід до нових статусів відбувається в результаті трьох обрядів, а саме заручин, які належать до довесільного циклу, вінчання й комори, котрі входять до весільного циклу; післявесільний цикл не містить таких обрядів і переходів.

Структура всього великого циклу циклів без врахування епізодів виглядає наступним чином:

I. ДОВЕСІЛЬНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ

I ЕТАП (парубок – дівка)	1. Пролог довесільної дії
	2. Сватання
II ЕТАП (наречений – наречена)	3. Заручини
	4. Оглядини
	5. Торочини
	6. Бгання короваю
	7. Гільце

II. ВЕСІЛЬНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ

III ЕТАП (молодий – молода)	8. Пролог весільної дії
	9. Вінчання
	10. Викуп молодої
	11. Розплітання коси
	12. Приїзд молодої
IV ЕТАП (чоловік – жінка)	13. Комора

III. ПІСЛЯВЕСІЛЬНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ

	14. Пролог післявесільної дії
	15. Приданки
	16. Перейма
	17. Перезва

І лише після членування обрядів на епізоди можливо детальніше встановити межі етапів обрядової дії в зв'язку зі зміною статусів: стало очевидним, що переходи відбуваються не просто в результаті здійснення ритуальних дій указаних обрядів, а в значно дрібніших за обряд елементів поділу. Етапи не пов'язані з початками й закінченнями малих циклів чи навіть окремих обрядів, бо момент кожної метаморфози поділяє навпіл як цикл, так і певний обряд. Межі зазначених етапів поділили три обряди – заручини, вінчання й комору – навпіл; і виявилось, що зміни статусів і початкова межа кожного наступного етапу збігається з кульмінаційними епізодами в трьох названих обрядах.

Приміром, перший перехід відбувається під час обряду заручин, коли дівка подає сватам рушники, а парубку пов'язує хустку; в цей самий момент, завдяки вказаним сакральним діям, здійснюється метаморфоза – парубок перетворюється на нареченого, а дівка відповідно стає нареченою. Перша зміна статусів припадає на довесільний цикл обрядів і вказує, що за деякий час до дня весілля героїня вже належить героєві.

На один день, який повністю включає в себе весь весільний цикл обрядів, припадають дві зміни статусів головних персонажів: під час обряду вінчання в церкві наречений і наречена змінюють статуси на молодого й молоду; а в результаті обряду комори стають чоловіком і жінкою.

Розглядаючи драматургію етапів переходу, слід відзначити очевидні повтори обрядових дій, що роблять їх надзвичайно схожими між собою; а разом із цим кожен наступний етап являє собою не лише точну копію попереднього, а ще й зменшене відтворення всього циклу циклів і стадією його формування. У всіх трьох випадках після обряду, в результаті якого відбувається метаморфоза, слідує наступна фаза, а за своєю сутністю – новий обряд, що закріплює цю метаморфозу й перехід до нового соціального статусу. Таким чином, кожен етап закінчується метаморфозою й містить у собі як вступні епізоди, так і кульмінаційні або завершальні. Структура кожного етапу є зменшеною копією або провісницею великого циклу, а з іншого боку – його складовою структурною одиницею. Саме так і виникає цикл циклів, де повтори співвідносяться з постійним оновленням, яке характеризується введенням до дії нових персонажів, розширенням хронотопа, започаткуванням нових сюжетних ліній, розгортанням чи згортанням дії.

Переходи статусів, у яких змінюються імена й функції дійових осіб обрядового циклу, членують усю структуру на чотири етапи. І відбувається це, як зазначалося, в середині певних обрядів, у їх кульмінаційних епізодах. Таким чином, до першого етапу слід включити пролог довесільного циклу, обряд сватання й заручин з їхньою кульмінацією. При переході парубка й дівки до наступних статусів перший етап змінюється другим, який увібрав у себе фінальну частину обряду заручин, оглядини, торочини, бгання короваю, гільце, пролог весільної дії та обряд вінчання, включно з кульмінаційним епізодом. Третій етап складають фінальна частина вінчання, обряди викупу молодої, розплітання коси, приїзду молодої та комори, завершуючи кульмінаційним епізодом останнього. І четвертий заключний етап містить у собі завершальні обрядові дії обряду комори, пролог післявесільної дії, приданки, перейму, перезву.

У зазначених чотирьох етапах присутні три моменти, три сакральні дії, що тягнуть за собою зміни статусів:

1. Дівка подає сватам рушники, а парубку – хустку.
2. Священник здійснює обряд вінчання в церкві.
3. Акт дефлорації й пред'явлення доказу цнотливості.

Саме ці моменти являють собою епізоди, ключові для весільного циклу й кульмінаційні для тих обрядів, до складу яких вони входять: перший являє кульмінацією для заручин, другий – для вінчання, третій – для комори. Зазначені кульмінації трьох обрядів переходу, після яких здійснюються зміни статусів головних персонажів, позначаються в структурі великою літерою *K*.

Із учення про драматургічну дію відомо, що композиція, окрім кульмінації, містить також інші елементи, що вказують на розвиток дії в будь-якому сюжеті; але для обрядової дії визначення таких елементів, як експозиція, зав'язка, розвиток дії, розв'язка, є менш принциповим, а для нашого дослідження таке визначення не дає жодних нових перспектив для розвитку структурно-функціональної бази. Тому єдине, що нас цікавить у драматургічному розподілі на елементи композиції, є визначення кульмінаційних епізодів, оскільки вже згадувалося, що саме в кульмінаційних епізодах відбувається перехід персонажів до нових соціальних статусів.

Однак великий весільний цикл циклів не обмежується лише обрядами переходу: з 17-ти ритуалів зміну статусів містять лише три, 14 обрядів ніяк безпосередньо не пов'язані з метаморфозами дійових осіб. Звичайно, вони спрямовані на те, щоб перехід відбувся в указаних місцях, щоб здійснити вхід до обрядових дій, щоб довести сакралізацію до необхідного для переходів рівня, щоб підготувати вихід з обряду. Але самі по собі 14 обрядів не містять переходів до нових статусів. Це зовсім не означає, що зазначені обряди не мають кульмінаційного елементу, що в них відсутні епізоди, які можна було б віднести до кульмінації певного обряду.

Пошуки кульмінації в інших обрядах слід розпочати з визначення понять “композиція” й “кульмінація” в тих творчих спрямуваннях діяльності, в яких вони найчастіше використовуються. Учення про композицію має давню історію. Арістотель у IV ст. до н. е. вказував, що драматична дія поділяється на події та триває між зав'язкою й розв'язкою; також він згадує про крайню межу між ними, за якою настає перехід від щастя до нещастя чи навпаки – від нещастя до щастя (Арістотель, 1967: 68). Нескладно здогадатися, що саме цей перехід і є тим, який згодом було названо кульмінаційним елементом дії.

Новітні дослідження в цьому напрямку діями теорії драми, літератури, театрального й кінематографічного мистецтва вказують, що драматична боротьба – це хвилюючі перипетії, напруження й наростання, а кульмінація – перелом у дії, вирішальна перипетія, яку ще називають катастрофою чи останнім заключним актом драматичної боротьби (Туркин, 2007: 135–147). “Кульмінація – це кінець, заради якого на світ з'явився початок. Напруження в сюжеті наростає й досягає точки, в якій нарешті вирішується ключовий конфлікт” (Фрэй, 2005: 127). Драматургічна композиція визначається як спосіб, за допомогою якого впорядковується драматичний твір, як організація дії в просторі й часі (Сазонова, 2012: 83). В основі кульмінації знаходиться центральна подія, що містить корінний перелом у дії на користь тієї чи іншої сторони конфлікту; це вершина розвитку дії, що знаменує собою рішучий поворот у ході подій, після якого змінюється загальний характер боротьби (Сазонова, 2012: 89–90).

У першому обряді, який є прологом до весільного циклу й одночасно великого циклу циклів, загальний характер дії змінює досягнення згоди в перемовинах двох таборів. Лише успішні домовленості між представниками парубка й дівки можуть гарантувати подальші розкручування обрядових дій і зростання рівня сакралізації. Коли домовленостей досягти не вдається, обрядова дія припиняється, сакралізація згортається й усі персонажі повертаються на вихідні позиції. Тому цілком очевидним є те, що саме домовленості в указаному прологові є головним і основоположним епізодом, а отже кульмінаційним елементом у його композиції.

Під час традиційного обряду сватання досягалася головна його мета – отримати згоду від дівки та її батьків на заручення з запропонованим парубком. Момент досягнення цієї мети є основним, а отже кульмінаційним епізодом усього обряду. Наступний обряд заручин уже був розглянутий як перехідний, що змінює статуси дійових осіб і більше не претендує на повторний детальний розгляд. А ось оглядини – дуже практичний обряд,

під час якого члени родини нареченої знайомилися з майбутніми умовами проживання та станом господарства в обійсті сватів. Кульмінацією його міг би бути епізод демонстрації родиною нареченого представникам сім'ї його обраниці житла й господарства, якби після цього не було результату оглядин – епізоду домовленостей щодо майбутнього весілля та приданого для нареченої. Тому саме цей епізод, що відображає раду й досягнення домовленостей двома родинами, слід визнати кульмінаційним. У торочинах – п'ятому обряді циклу – кульмінаційний епізод припадає на прихід нареченого з друзками й музиками до нареченої. Головним епізодом у бганні короваю є повна готовність цього сакрального атрибуту, а саме той момент, коли він виймається з печі й супроводжується до комори.

Практично в жодному з обрядів довесільного циклу, окрім заручин і обряду бгання короваю, кульмінація не співпадає з їхніми ритуальними назвами. У сватанні кульмінаційним елементом є не сам традиційний ритуал, здійснюваний сватами, а отримання згоди на заручення; в оглядинах – не демонстрація та розглядання садиби й господарства, а домовленість між представниками двох таборів; у торочинах не процес висмикування ниток із краю полотна на рушниках, а прихід нареченого з друзками й музиками. Не є виключенням і гільце, бо кульмінація обряду припадає не на процес створення весільного дерева, а на пришивання квітки старшою дружкою до шапки нареченого.

Кардинально відмінна ситуація спостерігається в обрядах весільного циклу: кульмінацією вінчання є церковний обряд під такою ж назвою, викупу молодої – «продаж» братами сестри, обряду розплітання коси – сам процес розплітання й покривання голови молодої наміткою. Обряд приїзду молодої представлений кульмінацією, в якій молода пускає під піч привезену з собою чорну курку. Головним епізодом для останнього обряду весільного циклу – комори – вже було визначено акт дефлорації й пред'явлення доказу цнотливості.

Прологи весільного й післявесільного циклів є достатньо значимими в цьому розгляді й саме відсутністю в них кульмінаційних епізодів. Пролог весільного циклу має три епізоди, післявесільного – два; й у них, якщо не відсутній розвиток обрядових дій, то він значно поступається іншим обрядам.

Останній малий цикл післявесільних обрядів, окрім названого прологу, містить приданки, перейму й перезву. Відповідно кульмінаційними епізодами цих обрядів є: відвезення пирогів чоловіком і його колишнім дружком, а також повернення курки батькам дружини; перегороджування дороги столом і отримання викупу; походи ряджених циганами учасників обряду селом для ловлі курей.

У результаті проведеного дослідження з метою визначення композиції й її основних елементів, кульмінаційними моментами обрядів, що не відносяться до перехідних, є наступні епізоди:

- 1.4. Досягнення згоди в перемовинах двох таборів (пролог).
- 2.5. Батьки й дівка надають згоду на заручини (сватання).
- 4.3. Рада та домовленості щодо організації весілля й кількості подарунків (оглядини).
- 5.4. Прихід нареченого до нареченої з друзками й музиками (торочини).
- 6.5. Коровай виймають з печі й відносять до комори (бгання короваю).
- 7.6. Дружка пришиває до шапки нареченого квітку (гільце).
- 10.4. Брати “продають” молоду (викуп молодої).
- 11.2. Молодій розплітають косу й покривають голову наміткою чи серпанком (розплітання коси).
- 12.4. Молода пускає під піч привезену чорну курку (приїзд молодої).
- 15.4. Чоловік із дружком і гостями везуть пироги й курку батькам дружини (приданки).
- 16.3. Перегороджування дороги столом заради отримання викупу (перейма).

17.3. Переваджені (ряджені) гості циганять і ловлять курей по селу (перезва).

У результаті проведеного дослідження вдалося встановити, що остаточний результат поділу структури циклу весільних обрядів є не просто поділом заради поділу, оскільки ведеться він з урахуванням прологів та переходом зміни статусів до кульмінаційних епізодів. А обрядова дія є повноцінною драматургічною дією, здійснюваною персонажами обряду в рамках наданих їм повноважень, для якої значну роль відіграє конфлікт, породжений взаємним зіткненням двох полярних сил – дії й протидії.

Література:

- Аристотель, 1967 – *Аристотель*. Поетика / пер. Б. Тена. Київ : Мистецтво, 1967. 135 с.
 Байбури, 1993 – *Байбури А.К.* Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. СПб: Наука, 1993. 238 с.
 Калиновский, 1777 – *Калиновский Г.И.* Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых. СПб., 1777. II+25 с.
 Кухаренко, 2016-1 – *Кухаренко О.О.* Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зап. Рівне: РДГУ. Вип. 23. С. 82–87.
 Кухаренко, 2016-2 – *Кухаренко О.О.* Критерії поділу структури весільних обрядів // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. № 8. С. 36–49.
 Леви-Строс, 1985 – *Леви-Строс К.* Структурная антропология / пер. с фр. В. В. Иванова. М.: Глав. ред. восточной литературы, 1985. 536 с.
 Маєрчик, 2011 – *Маєрчик М.С.* Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ: Критика, 2011. 326 с.
 Несен, 2005 – *Несен І.І.* Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX – XX ст.) Київ: Центр захисту культ. спадщини від надзвич. ситуацій, 2005. 278 с.
 Пропп, 2001 – *Пропп В.Я.* Морфология волшебной сказки. М.: Лабиринт, 2001. 192 с.
 Сазонова, 2012 – *Сазонова Е.В.* Теория драмы и основы сценарного мастерства: теория драмы: учеб. пособие. Барнаул: Изд-во Алт. гос. акад. культуры и искусств, 2012. 135 с.
 Туркин, 2007 – *Туркин В.К.* Драматургия кино. Очерки по теории и практике киносценария: учебное пособие / 2-е изд. М.: ВГИК, 2007. 320 с.
 Фрэй, 2005 – *Фрэй Д.Н.* Как написать гениальный роман / пер. с англ. Н. Буля. СПб.: Амфора, 2005. 239 с.

References:

- Aristotel, 1967 – *Aristotel*. Poetyka [Poetics]. Kyiv: Mystetstvo, 1967. 135 s. [in Ukrainian]
 Baiburin, 1993 – *Baiburin A. K.* Ritual v traditsyonnoi kulture [Ritual in Traditional Culture]. Sankt-Peterburg: Nauka, 1993. 238 s. [in Russian]
 Kukharenko, 2016-1 – *Kukharenko O. O.* Doslidzhennia natsionalnoi obriadovosti za dopomogoiu struktury vesilnogo tsyklu [Research of national rites by means of structure of a wedding cycle] // Ukrainaska kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku : nauk. zap. Rivne: RDGU. Vyp. 23. S. 82–87 [in Ukrainian]
 Kukharenko, 2016-2 – *Kukharenko O. O.* Kryterii podilu struktury vesilnykh obriadiv [Criteria for dividing the structure of wedding ceremonies] // Paradygma piznannia: gumanitarni pytannia. № 8. S. 36–49 [in Ukrainian]
 Levi-Stros, 1985 – *Levi-Stros K.* Strukturnia antropologija [Structural anthropology]. Moskva: Glsv. red. vostochnoi literatury, 1985. 536 s. [in Russian]
 Maierchik, 2011 – *Maierchik M. S.* Rytual i tilo [Ritual and body]. Kyiv: Krytyka, 2011. 326 s. [in Ukrainian]
 Nesen, 2005 – *Nesen I. I.* Vesilnyi ritual Tsentralnogo Polissia [Wedding ritual of Central Polissya]. Kyiv: Tsentr zachystu kult. spadschyny vid nadzvykh. sytuatsii, 2005. 278 s. [in Ukrainian]
 Propp, 2001. *Propp V. Ya.* Morfologija volshebnoi skazki [Fairy tale morphology]. Moskva: Labirint, 2001. 192 s. [in Russian]
 Sazonova, 2012 – *Sazonova E. V.* Teoriia dramy i osnovy stsenarnogo masterstva: ucheb. posobie [Theory of drama and the foundations of screenwriting skills: textbook. allowance]. Barnaul: Izd-vo Alt. gos. akad. Kultury i iskusstv, 2012. 135 s. [in Russian]
 Turkin, 2007 – *Turkin V. K.* Dramaturgiia kino: ucheb. Posobie [Film dramaturgy: a tutorial]. Moskva: VGIK, 2007. 320 s. [in Russian]
 Frei, 2005 – *Frei D. N.* Kak napisat genialnyi roman [How to write a genius novel]. Sankt-Peterburg: Amfora, 2005. 239 s. [in Russian]